

*Peter Goodwin:
Nuclear War:
The Fact on our Survival*

Ash and Grant, London, 1981.

Što bi danas, zapravo, značio nuklearni sukob, između supersila? Kako bi on izgledao? Da li bi treći svjetski rat počeo i završio istog dana? Što bi bilo s onima koji bi preživjeli prvi udar u tom »medusobno osiguranom uništenju« kada se zna da SAD mogu na svaki sovjetski grad s više od 100.000 stanovnika lansirati 41 nuklearnu bojevu glavu, a SSSR pak svaki američki grad ili industrijski centar može zasuti s tridesetak nuklearnih projektila koji imaju 600.000 puta jaču snagu od atomskih bombi bačenih na Hirošimu i Nagasaki? Kakav je, npr., konkretni borbeni učinak jedne suvremene nuklearne bojeve glave koja je teška oko 4 tone, a jaka 150 kilotona? Što u gradu s milijun stanovnika može napraviti bojeva glava od jedne megatone? Kako će izgledati život na nekom području iznad kojeg je eksplodirala serija od 12 nuklearnih bojnih glava (koliko ih obično nosi suvremeni interkontinentalni balistički projektil) ukupne jačine 25 megatona? Ima li uopće smisla pripremati se za »život« nakon »toga«?

Ova nesumnjivo aktualna pitanja postavlja Peter Goodwin u svojoj knjizi »Nuklearni rat: činjenice o našem proživljavanju«. Goodwin je autor koji nije nepoznat javnosti Velike Britanije, Sjedinjenih Država i Kanade. Inače, on je po struci fizičar i ekspert za radio-astronomiju, član britanskoga Kraljevskog astronomskog društva i stručni komentator u nizu znanstvenih i popularnih časopisa na angloameričkom govornom području.

Peter Goodwin nije samo nanizao spomenuta pitanja i ustanovio popis dilema suvremene

civilizacije o nuklearnom sukobu, nego je dao i odgovore, koje je potkrijepio bogato ilustriranim vizualnim pokazateljima.

Prvi dojam koji se stječe kad se pročita knjiga jasan je. Naime, »Nuklearni rat: činjenice o našem preživljavanju«, jedna je od onih publikacija koju gotovo bez ikakvih rezervi treba pohvaliti i propagirati (bez obzira na to što dolazi iz zemlje koja je članica NATO-pakta) najviše zato što je napisana koncizno, pošteno i argumentirano, u želji da upozori na strahote i iskušenja što nas očekuju u eventualnom globalnom svjetskom sukobu u kojem, kako stvari stoje, nitko neće ostati pošteđen. Autor ni malo ne skriva svoje gnušanje protiv sve izraženije utrke u gomilanju nuklearnih arsenala, ne štedeći pri tom one krugove u SAD i Velikoj Britaniji koji zagovaraju takav kurs. No, istodobno, ono što može zasmetati objektivnog čitaoca ili nas podsjetiti da je autor ipak Anglosaksonac jest jedna, doduše dosta blago plasirana, ali prisutna nijansa da u nuklearnom rušilačkom potencijalu trenutno prednjači sovjetska strana, dok Zapad i SAD na tom planu zaostaju korak-dva ili ka ne upotrijebiti nuklearne potencijale samo radi odmazde, tj. kao »uzvratni udarac« na sovjetsku nuklearnu provokaciju.

Ipak, uzevši knjigu kao cjelinu, ona nije antiratni pamflet s tradicioznom pretenzijama ili utopijsko parolastvo pacifističkog karaktera, niti atraktivni i gledljivi propagandni katalog koji za sve okrivljuje drugu stranu.

Riječ je o studiji napravljenoj na zaista zavidnom stručnom i znanstvenom nivou, koja ne samo što pregledno daje ubilačku moć i karakteristike svih vrsta stratejskih i taktičkih oružja (počevši od uređaja za lansiranje interkontinentalnih balističkih projektila s višestrukim bojnim glavama, preko raketa zemlja-zemlja srednjeg dometa, krstarećih projektila, bombi i granata s neutronske punje, pa sve do teških bombardera strateške namjene i nuklearnih podmornica), nego na posve prihvatljiv, nužan i koristan način govori o anatomiji i fiziologiji svjesno izazvanih nuklearnih kataklizmi.

I, zaista, dovoljno je samo površno baciti pogled na oko 300 ilustracija i tablica, koje simuliraju jezovite prizore nuklearnih katastrofa, pa da čitaoca, uz mučninu, obuzme i gorčina što se za jedno, u biti besmisleno, uza-

jamno uništenje koje je vjerojatno konačno, troše tako golema financijska sredstva i rasipaju visokostručni kadrovi.

Goodwin nije žalio truda da crtežima i slikama koje su stvorili kompjutori do najsitnijih detalja opiše što će se dogoditi ako, na primjer, iznad međunarodnog aerodroma »J. F. Kennedy« u New Yorku, na 3000 metara iznad tla, eksplodira nuklearna bojeva glava od jedne megatone, koju je na cilj prenio sovjetski projektil SS-N-6 lansiran iz podmornice udaljene 2960 km od New Yorka. Samo 110 sekundi nakon detonacije, u radijusu od 25 kilometara od nulte točke eksplozije, toplotno i udarno djelovanje zbrisalo bi do temelja Long Beach, Queens, Brooklyn i Manhattan, dok bi ostala predgrada New York Cityja bila zahvaćena plamenom, vrelim olujnim vjetrom i radijacijom.

Ako bi, pak, engleski industrijski grad Birmingham dobio direktni pogodak sovjetskim interkontinentalnim baltičkim projektilom tipa SS-18 (ispaljenim iz Kazahstana), s hidrogenetskom bojevom glavom od 25 megatona, sve živo, uključujući i građevine, bilo bi pretvoreno u prah i pepeo u radijusu 32 km od nulte eksplozije, dok bi na prostoru od daljnjih 48 km bili srušeni i zapaljeni i najčvršći objekti. Radijacija bi najprije zahvatila London, a zatim bi se proširila nad cijelim područjem Engleske i Škotske, što bi praktično deklasiralo Veliku Britaniju kao naciju.

Ako bi, pak, jedna bojeva glava sovjetske rakete zemlja-zemlja srednjeg dometa, tipa SS-20, jačine 150 kilotona, pogodila lučka postrojenja Hamburga, trenutno bi poginulo 400.000 ljudi, dok bi se daljnjih 500.000 ugušilo zbog trovanja ugljičnim monoksidom, jer bi golema vatrena kugla izvukla iz zraka sav kisik.

Goodwin, kao engleski znanstvenik koji voli gnjaviti pedantnošću, ustanovio je da bi u svim tim katastrofama veći problem bili preživjeli i ranjeni nego poginuli. Naime, on je izračunao da bi za pružanje djelotvorne pomoći, npr., 34.000 ranjenih ljudi koji su pretrpjeli teške opekline, bilo potrebno 170.000 liječnika i pomoćnog medicinskog osoblja (najviše zbog operativnih zahvata) te 35.000 tona sanitetskog materijala. S druge strane, stanovnici onih prigradskih zona koje nisu direktno zahvaćene toplotnim i udarnim djelovanjem, prije nego što bi došlo do konta-

minacije radijacijom, u 95% slučajeva podlegli bi pojavi masovne hysterije i panike, popraćene ekstremnim nasiljem, pljačkom i samoubojstvima.

Goodwin drugu polovicu knjige, i sam svjestan da su navedeni prizori sasvim mogući u bližoj ili daljnjoj budućnosti, posvećuje organiziranju civilne obrane i svih drugih društvenih mehanizama za ublažavanje posljedica djelovanja nuklearnih oružja.

Goodwin smatra da se svi napore u slučaju raketno-nuklearnog napada, bez obzira na to o kojoj se zemlji radi, treba da koncentriraju prije svega na produžavanje kontinuiteta civilnog rukovođenja i održavanja reda te sprečavanja panike, epidemija i pljački. Bez adekvatnih i funkcionalnih skloništa, te obučavanja stanovništva za civilnu zaštitu i preventivnih mjera evakuacije, danas ni jedna nacija nema šanse da preživi, ni klasični nuklearni, ni ovaj noviji — neutronske rat.

U istom stilu, kao kad je opisivao rušilački učinak svakoga pojedinog tipa nuklearnog oružja, Goodwin jednako precizno i ilustrativno daje savjete kako treba graditi (u slici i riječi) protu-neutronske škole, bolnice, dječje vrtiće, stambene zgrade, rezervoare za vodu i skladišta za hranu, i to sve s jednim ciljem i porukom: »Ako dođe do nuklearne katastrofe, samo oni koji su savjesno i dobro pripremljeni, u fizičkom i psihičkom smislu, imaju barem neke šanse da prežive«.

Takav stav Petera Goodwina posve podržava i Greg Treverton, zamjenik direktora Međunarodnog instituta za strateške studije u Londonu, koji kao recenzent ove knjige, te autor uvoda i pogovora, kaže:

»Nekad je predvidjeti značilo pobijediti. Danas predvidjeti znači preživjeti«.

FRAN VIŠNAR

Daniel Guerin: Anarhizam

Naprijed, Zagreb, 1980.

Glavne teme na kojima autor gradi svoje izlaganje o anarhizmu, bez pojedinačnog nabiranja, globalno uzevši, možemo odrediti kao političko-ekonomske. U izvođenju autor eksplicira problem na taj način što polazi od pojma anarhija i anarhizam, kako bi čitao- ca uveo u osnovne crte doktrine anarhizma, da bi nakon toga prešao na anarhizam u praksi, i to u: a) njegovoj predrevolucionarnoj situaciji od 1880. do 1917. i b) revolucionarnoj situaciji 1917. godine (u Rusiji, Italiji, Španjolskoj) Pojmovnom analizom autor pokazuje da je anarhija u Proudhona i Bakunjinu imala dvojako značenje: ona je bila oznaka za nered, nakon kojeg se uspostavlja racionalno utemeljen poredak koji se osniva na radu, slobodi i solidarnosti. S druge strane, anarhizam definira kao dio socijalističke misli u kojoj prevladava tendencija ukidanja države i uspostavljanja slobode. Anarhizam je još i »unutrašnji bunt«. Svakako, država se u doktrini anarhizma nalazi u središtu pažnje, odnosno njezino rušenje, ona je nešto negativno, izvor ljudske neslobode. Kod Stirnera ona je »tiranija« i »totalitarna« država. Buržoaska demokracija kao oblik države također ograničava čovjekovu slobodu, zato je anarhisti i odbacuju. Anarhisti su suglasni u kritici »autoritarnog socijalizma«, te u tom smislu kritiziraju »autoritarce« koji žele izvesti »revoluciju odozgo« i sačuvati državu poslije revolucije, dok oni teže, kao primjerice Bakunjin, potpunom ukidanju države te organizaciji društva i kolektivnog vlasništva slobodnim udruživanjem bez autoriteta. Posrijedi je anarhistička (»slobodarska«) koncepcija so-

cijalizma. »Autoritarnom socijalizmu« anarhisti suprotstavljaju revolucionarnu energiju jedinice i mase. Jedinica kao izvor revolucionarne energije središte je Stirnerova ekstremnog individualizma, a masa i narod Proudhonova i Bakunjinova kolektivizma, koji je donekle naginjao individualizmu. Proudhon osporava Stirnerov ekstremni individualizam, jer nema »nikakve kolektivne snage« u obratu društva. Po njemu je masa »pokretačka snaga revolucije«. I kod Bakunjina je masa pokretačka snaga revolucije, anarhističke revolucije koja je po svom karakteru socijalna revolucija. Ona ne može biti komandirana »odozgo«, već mora poteći spontano, odozdo, upravo od mase. Anarhisti kao »antiautoritarci« ne odbacuju organizaciju, što bi se u prvi tren moglo pomisliti, već prihvaćaju organizaciju društva bez državnog starateljstva. Društvu treba samoupravna organizacija. Princip je takve organizacije udruživanje u kolektive. Sredstvima za proizvodnju upravljaju radnička udruženja, a ne država, misli Proudhon. Njemu je neprihvatljiva blankistička koncepcija samo-upravljanja po kojoj bi udruženja radnika nadzirala država. Kako je moguće funkcioniranje radničkih udruženja? Na to pitanje može se odgovoriti posrednom kategorijom, kategorijom Proudhonova mutualizma. Njegov mutualizam ili uzajamništvo je odnos između banaka i radničkih udruženja, u kojem banke kao ustanove za kreditiranje proizvodnih radničkih udruženja pozajmljuju novac bez obaveze vraćanja kamata. Na temelju dobivenog novca udruženja bi se ispomagala. Ta zamisao bila je sintetiziran izraz između vlasništva i zajedničkog imetka. Uz koncepciju samoupravne organizacije društva (koja razumijeva odsutnost države), anarhisti forsiraju i sindikalno udruživanje. Bakunjin u sindikatima vidi »prirodne organizacije masa«. Toj koncepciji odgovara komuna kao samoupravna forma udruživanja, koja je Proudhonu »suvereno biće«, dok Bakunjin komunu smješta u organizaciju budućeg društva. Radnička udruženja morat će se slobodno udruživati u komune, a komune u federacije. Umjesto riječi »država«, anarhisti su predlagali riječ »federacija« ili »solidariziranje komuna«. Pristaše države smatrale su da javnim službama mora upravljati država, a anarhisti su smatrali da je to zadaća federacije komuna. Društvo koje bi bilo slika i prilika anarhističkoga trebalo bi imati dvojaku organizaciju — ekonomsku i političko-admini-

bom» (Scheler), »tubitkom« (Heidegger). Krajnja svrha tog poduhvata bilo je nastojanje da se dopre do izvornosti ili pragenomena nedostupnih znanostima radi otvaranja čovjeka njegovoj iskonskoj biti, radi njegova otvaranja biti i istini povijesti, govora, radi otvaranja »novome« itd. Da bi se izbjegla logičko pojmovna obrada čovjeka i povijesti, ta se filozofija namjerno kreće u horizontu pojedinačnosti, konačnosti, individualnosti i vremenitosti, inzistirajući ponekad čak na izoliranom pojedincu, što joj tada otežava promišljanje, npr. zajednice. Izašla je i drukčije metode istraživanja i izlaganja nego što su one znanstvene i prethodnih filozofija — metodu razumijevanja, deskripcije, hermeneutičku metodu, metodu fenomenološkijske analize i konstrukcije itd.

Ako podemo redom kako su referati objavljeni u knjizi, onda već kod prvog referata Zvonka Posavca (»Povijest kao lutanje«) ulazimo u najdublja pitanja povijesti i povijesnog mišljenja. U nastojanju da izloži razliku između metafizičkog (ili filozofijskog) i ne-metafizičkog pristupa povijesti kod Heideggera, on se ne oslanja na njegovo prvo razumijevanje povijesti u *Sein und Zeit-u* nego za predložak uzima jedan kasniji spis (*Izreka Anaksimandra*, 1946) u kojem je povijest mišljena kao lutanje. Uz pretpostavljeno razlikovanje znanja o povijesti kao prošlosti (historija) i povijesti same, Heidegger u navedenom spisu uvodi razliku između »filozofije povijesti« (Z. Posavec je ukratko prikazuje na primjeru Hegelova shvaćanja povijesti kao razvijanja duha u vremenu) i jednog drukčijeg mišljenja povijesti koje više ne misli povijest kao razvijanje nekog principa u vremenu kroz »epohe« (Hegel, Marx), koje povijest ne nastoji objasniti iz nekih »temelja objašnjenja«, nego je misli iz »bitka samog«. Referat tu vrlo korektno i iscrpno prikazuje Heideggerovo mišljenje svjetske povijesti koja započinje zaboravom bitka (zaboravom razlike bitka i bića), te je stoga epohalno artikuliran lutanje od usuda do usuda bitka unutar sfere zablude kao bitnog prostora povijesti.

Možda je uputno osvrnuti se odmah na još jednu interpretaciju Heideggerova mišljenja povijesti koju je poduzela Branka Brujić (»Preboljevanje metafizike i povijesno mišljenje«). Nakon osvrta na suvremeni svijet kao jednoobrazno, isprazno i ništavno trajanje uz

znanstveno-tehničko posredovanje svega u volji za moći, te na Heideggerovo nastojanje oko nadmašivanja-preboljevanja metafizike koja je u tom svijetu na djelu, autorica na kraju iznosi njegovo shvaćanje povijesne izmjene epoha kao »igre raskrinkavanja-ustezanja«, kao »najviše igre«, kao »povijesne igre svjetova« (str. 137).

No ako u igri nema onoga »zašto« ili »radi čega«, pa povijest stoga ne treba misliti teleološki, nije li možda moguće misliti epohe s obzirom na ono zadnje-eshatološki? To Heideggerovo pitanje vezano uz pitanje o »povijesti zavičajnosti« referirala je Spomenka Hribar. Preko osvrta na poimanje »duha« kao zavičajnosti, kao pravog obitavališta čovjeka (Hegel) i »neotudenog rada« (Marx), ona je nastojala izložiti mišljenje bezavičajnosti i zavičaja čovjeka u Heideggerovim različitim fazama mišljenja.

Tine Hribar u referatu »Kraj metafizike i povijest«, potstaknut Heideggerovim spisom »Kraj filozofije i zadaća mišljenja«, istražuje ponajprije određenja zadaća filozofije. Kod Hegela je ona određena kroz zahtjev da se »pojmi ono što jeste«, tj. zbiljski um. Kod Marxa je takva interpretativna zadaća filozofije odbačena (11. teza o Feuerbachu) u ime revolucionarne »preinake« svijeta. Međutim, nakon uvida da »poimanje svega što jeste« završava u panlogističkoj sofistici a »izmjena svijeta« u totalnom postavljanju »svijeta rada« ili u »postvarenju života«, autor smatra da se nužno nanovo nameće problem povijesnosti povijesti i potreba za jednim mišljenjem koje nadilazi »mišljenje povijesti« (mišljenje bitka kao bitka bića) i koje se onda s Heideggerom može nazvati »pri-godnim mišljenjem« ili »pret-povijesnim mišljenjem« (mišljenje bitka kao bitka).

Goran Gretić (»Filozofija apsolutnog i povijesnost«) problematizira odnos apsolutne filozofije povijesti kroz pitanje »koliko je sama ta filozofija, kako je dana u liku Hegelove apsolutne filozofije, povijesnog karaktera«, a onda i sama metafizika, kako je to pitanje izradio Heidegger. Uz ta je pitanja za autora osobito vezano pitanje da li je mišljenje kao znanje, pa onda i povijesno mišljenje, jedino moguće mišljenje, ili je ono samo jedna povijesna faza mišljenja koja se dovršava u Hegela. To ga pitanje opet upućuje na Heideggerove pokušaje drukčijeg mišljenja.

sistema u nas) i koji bi imao obilježja španjolskog anarhosindikalizma. Neke prihvatljivije ocjene: samoupravljanje je oslobodilo radnika od najamnog odnosa prema državi kao kolektivnom kapitalistu; utjecalo je na veću proizvodnost; faktor je demokratizacije društva. Što se tiče partije, ona nije u poziciji dirigenta, već inicira akcije i potiče njihovo ostvarivanje. Autorove »kritičke opservacije« opterećene su dozom dezinformiranosti, uopćavanjem i ne sasvim pravim uvidom u stvar. Tako one nisu plod njegove tendencioznosti i zlonamjernosti, već prije dezinformiranosti. Na autorove propuste izdavač je intervenirao opširnom bilješkom. Knjiga ne bi bila kompletna da ne obrađuje relaciju anarhizam-marksizam. U toj relaciji autoru je stalo do sličnosti između anarhizma i marksizma, pa se svojski zalaže da ih pronade. No samo pronalaženje izgleda problematično, jer su sličnosti minimalne i neznajčajne, ali su zato razlike izrazite i lako uočljive u pogledu države, izvođenja revolucije, osvajanja vlasti, modaliteta socijalizacije. Bez obzira na to što razlike dominiraju nad sličnostima, autor je optimistički raspoložen kad intimno priželjkuje moguću »sintezu« anarhizma i marksizma. Kad je riječ o odnosu marksizma prema anarhizmu, nemoguće je zaobići Marxovu kritiku anarhizma izvedenu u *Njemačkoj ideologiji*, uperenu protiv Stirnera; *Bijedi filozofije*, protiv Proudhona; *Državnosti i anarhiji*, protiv Bakunjinca. Autor ne prihvaća kritiku, premda ona označava razilaženje anarhista i marksista. Osim pristranosti u prikazu anarhizma, koju smatramo jednom od slabosti ovoga rada, možemo istaknuti i ovo: dobar dio knjige, ako ne i sva, nema bilješke tako da se ne zna odakle autor uzima citate, što otežava potvrđivanje izvora. To je donekle popravljeno osnovnom bibliografijom u kojoj je dao popis autora i djela po problemskim područjima. Dalje, mnoštvo citata nije komentirano, na što je autor upozorio u predgovoru: najbolje je ako »citati govore sami za sebe«. Dobra je strana knjige što je anarhizam prikazan na jednom mjestu kroz tematska područja na kojima se temelji taj fenomen.

ANDELKO MILARDOVIĆ

Bitak i povijesnost

Biblioteka »politička misao«, sv. 16/b. Zagreb, 1982.

Tko je prisustvovao znanstvenom razgovoru »Pitanje povijesnog mišljenja« (održanom 27. i 28. 6. 1980. na Fakultetu političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu), mogao je možda imati potpuniji doživljaj pri izlaganju i razgovoru sudionika, ali naknadno čitanje tih referata može mu omogućiti smireno promišljanje tada iskazanog. Knjiga može biti zanimljiva osobito onome tko nije prisustvovao tom razgovoru a sklon je ulaženju u dublja filozofska pitanja, pa tako i ona o smislu, biti i različitim shvaćanjima povijesti te uz to vezanih tema. U njoj je objavljeno 12 referata zagrebačkih i nekolicine slovenskih filozofa.

Kako su referenti bili vremenski ograničeni, poneki su referati prije nabaćajući pitanja i stavova nego cjelovita izvođenja. No ipak je tema toliko široko zahvaćena da su dotaknuti mnogi aspekti povijesnosti, pa i neka druga pitanja. Glavna je crta većine referata traženje instrukcije i pomoći za promišljanje povijesnosti povijesti kod Heideggera i Husserla, uz osvrt na Hegela i Marxa. Ta je činjenica uvjetovala duh i pravac izlaganja, jer riječ je o filozofiji koja se radala krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća. Za nju se generalno može reći kako je u nastojanju da nadlde prethodeću metafiziku i znanstveni pristup bićima izvršila povratak (*Rückgang*) u ono »pred-predikatívno«, predznanstveno, predracionalno što je nedohvatljivo »mehanicistički« nastrojenoj novovjekovoj znanosti. Ono što je tada izašlo na vidjelo imenovano je, primjerice, »životom« (Dilthey), »svijetom života« ili »stvari samom« (Husserl)«, »oso-

strativnu. Ekonomska bi trebalo da bude federacija radničkih udruženja, a političko-administrativna federacija komuna. Federacije bi se udruživale u šire saveze, što nužno pretpostavlja proces internacionalizacije i dekolonizacije. Pošto je prikazao političko-ekonomsku pozadinu doktrine anarhizma, autor dalje prikazuje anarhizam u praksi. U prvoj, predrevolucionarnoj fazi, anarhizam se udjeljavao od organiziranoga radničkog pokreta I internacionale, jer se nije mogao pomiriti s marksističkim programom kojemu je nastojao nametnuti vlastiti program, te je zbog toga došao u sukob s marksističkim krilom Internacionalne. Stvarni spor između anarhizma i marksizma u I internacionali bio je onaj u vezi s pravom nasljedstva. To je pravo, po anarhistima, trebalo ukinuti, a njegovim uklanjanjem ukinulo bi se i privatno vlasništvo i kapitalističko društvo. Marx je kritizirao to shvaćanje, najprije upozorivši na potrebu uklanjanja privatnog vlasništva, a tek poslije na uklanjanje prava nasljedstva. Spor s anarhistima bio je okončan njihovim isključivanjem iz Internacionalne na kongresu u Haagu. Isključivanje je još više djelovalo na njihovo udjeljavanje od marksističkog krila radničkog pokreta. Tako su anarhisti ostali sami, poduzimajući individualne, spontane akcije. Međutim, ubrzo su uvidjeli da takva borba ne donosi plodove, pa su se, pod utjecajem kritike socijaldemokrata, počeli okretati radu u sindikatima koji su im bili posljednja slamka spasa i posljednje sredstvo izbjavljenja iz sektaške izoliranosti. U drugoj revolucionarnoj fazi, od 1917. do kraja tridesetih godina anarhizam se različito manifestirao u Rusiji i Italiji. Anarhizam u Rusiji nije mogao prihvatiti »autoritarnu organizaciju« društva i »autoritarni« karakter revolucije ili, još preciznije, postojanje socijalističke države, diktature proletarijata, centralističkog upravljanja privredom odozgo nadolje. Sve se to kosilo s doktrinom anarhizma. Ali ove kategorije koje su postale predmetom kritike anarhizma imale su svoj smisao, nužnost i potrebu, naposljetku bile su nužne za funkcioniranje prve zemlje socijalizma, koja se bez njih, zasigurno, ne bi mogla održati. Kako anarhizam u revolucionarnoj situaciji u Rusiji nije mogao ozbiljiti svoje ideje na makroplanu, pokušao je na mikroplanu. Najbolji primjeri takvih pokušaja bili su mahnovština i Kronštadt. No i tu je doživio potpuni poraz.

Generalno uzevši, anarhizam u Rusiji htio je »autoritarnom socijalizmu« suprotstaviti »slobodarski socijalizam«. Svi pokušaji ostali su na razini htijenja. Anarhizam u Španjolskoj poznat je preko anarhosindikalističkog pokreta, koji je imao svoje uporište u seoskim i gradskim sredinama. Samoupravna organizacija poljoprivrede i industrije različito se manifestirala i dok je samoupravna organizacija bila spriječena vojnom intervencijom, dotle je industrijska ometana. Ponegdje je zamrla, a ponegdje se održala do kraja tridesetih godina, kada se i bilježila slom anarhizma u Španjolskoj. Autor ustrvuje kako se »autoritarni socijalizam« (vjerojatno misli na Rusiju) oslobodio suparnika — »solidarnog socijalizma« uostalom, kroz cijelu knjigu suprotstavljaju se te koncepcije koje se međusobno isključuju). Ali autor kao da hoće reći da nije sve gotovo, tj. da »autoritarni socijalizam« ima suparnika u samoupravljanju koje je, po njemu, »nesumnjivo najoriginalnija tvorevina anarhizma« (str. 5). »Nesumnjivo« problematična i sporna spoznaja. Kad je riječ o samoupravljanju kao »najoriginalnijoj tvorevini anarhizma«, autor ne zaboravi jugoslavensko iskustvo. No kakvo je to viđenje? Ono je dano u vrlo »zanimljivim« i »kritičkim« opservacijama, koje ćemo u osnovnim crtama pokušati skicirati. Samoupravljanje je nastalo kao antiteza državnom socijalizmu i staljinizmu. Osnovne ideje crpljene su od Proudhona, ali i Marxa i Engelsa. Iskustva radničkih savjeta crpljena su na primjerima Njemačke i Italije. To je »idejno-povijesna pozadina«.

Kako ono funkcionira? Samoupravljanje funkcionira preko generalne skupštine i ostalih organa radničkih savjeta, upravnih odbora i referenduma. Ono funkcionira i egzistira pod okriljem države i jedne partije (jedne partije, nepoznata mu je kategorija pluralizma interesa). Samoupravljanje finansijski ovisi o državi. Veći dio novostvorene vrijednosti preljeva se u državni budžet (vjerojatno misli na fazu posrednog samoupravljanja od 1950. do 1971, odnosno 1974). Njegovo viđenje kretanja samoupravljanja: »kreće [se] poput klatna, njišući se neprestano između... pretjerane autonomije i pretjerane centralizacije« (str. 152). Slabosti i nedostaci samoupravljanja mogu se ukloniti posredstvom samoupravnoga sindikalnog pokreta koji bi bio nezavisan od vlasti i »jedne partije«. (Čini se da mu je pred očima slika jednopartijskog

Temu povijesnosti zajedno s interpretacijom Heideggerove fenomenologijske deskripcije i analize biti govora i mišljenja u spisu *Sein und Zeit* u vrlo suptilnoj analizi dotiče Davor Rodin («Mišljenje, govor, stvar, povijest»), nastojeći ujedno pokazati «identitet i razliku Husserlove i rane Heideggerove filozofije» (str. 88). Iako je ovdje teško sažeti ono bitno iz dosta obimnog referata, spomenimo barem ono što se neposredno tiče povijesti. Istraživanje otkriva da povijest treba razumjeti iz vremenitosti, a nju pak preko «otvorenosti tubitka smrti» (str. 95). Došavši u izlaganju Heideggerove fenomenologijske konstrukcije povijesti (i historije) do problema «drugog čovjeka» i zajednice, autor iznosi zanimljivu tezu da otkrivanje smisla bitka tubitka proizlazi zapravo iz koegzistencije s drugima, jer: «Strah, bojazan, ljubav, mržnja, nada i očajanje nisu pretkomunikativno razumljivi», i, dalje, da povijest «nije utemeljena u konačnosti vremenitosti tubitka, već se ta konačna vremenitost konstituira u komunikativnom odnosu spram drugog tu-bitka koji mi prezentira vlastitu konačnost. Da nema drugog ja ne bih znao da sam konačan i smrtn, jer sama smrt posve je šutljiva» (str. 101).

Dok su se prethodni sudionici znanstvenog razgovora uglavnom držali Heideggerova mišljenja povijesti, Ante Pažanin u svom referatu «Povijesnost svijeta života i praktična filozofija» (posvećenom 80. rođendanu L. Landgrebea), konstatira da zasade povijesnog mišljenja nisu samo u Heideggerovu djelu nego i kod Hegela, Marxa, Diltheya i Husserla. I Husserlovo djelo upravo je predmet autorova interesa. Izlaganje se kreće u okviru tematiziranja njegova ključnog pojma «svijet života» (*Lebenswelt*) kao sfere, horizonta predznanstvenog, «neposrednog», «čistog» doživljavanja i iskustva. Pojam je nastao iz interesa da se omedi i opiše jedno «tlo ljudskog svjetovnog života» i uvidi od filozofije «preskočeni», predznanstveni, neobjektivirani život individua i njihovih iskustava i opažanja koja se ozbiljuju u jedinstvu s okolinom. Posvećujući dosta pažnje Landgrebeovim pokušajima da prodre na Husserlovu tragu u sferu svijeta života do tzv. nulte točke, tj. do individualne tjelesnosti i kinestetičke predrefleksivnosti kao izvorišta vremena, autor ukazuje na njegov stav da je tek ta sfera života i odnosa među individua «izvor iz kojeg može doći novo i možda bolje te što upućuje u budućnost» (str. 72).

dodajući da se fenomenologijskom redukcijom može dobiti pojam povijesti koji više nije «vječno vraćanje jednakog» (Nietzsche).

Ne držeći se toliko teme znanstvenog razgovora, Danilo Pejović u svom «hermeneutičkom i ideološko-kritičkom pristupu» radu («Granice pojma rada») nastoji odgovoriti na pitanje o kojem se dosta raspravlja među filozofima: što je to rad? On pri tom pojmu rada pristupa iz različitih strana: značenje riječi, temeljni povijesni modeli rada od Platona do suvremene ekonomije te odnos rada spram teorije, prakse, otuđenja, dokolice i igre. Osobito nam se čini zanimljivim poglavlje koje stavlja u odnos rad i tehniku, gdje je kroz interpretaciju nekih Heideggerovih stavova pokazano da je danas rad rastvoren u funkciju tehnike te da se stoga bit rada treba razumjeti iz biti tehnike (str. 46, 47), a samu tehniku pak iz «volje za voljom» kao jedne od «z-goda», «pri-goda» bitka samog (str. 48). Dakako nije samo rad onaj koji se u svojoj biti konstituira iz biti tehnike nego su «uzdrmani tehnikom» i tradicionalni temeljni modeli *theoria-praxis-poesis* (str. 50).

Na D. Pejovića se vrlo instruktivno nadovezuje Branko Despot («Povijesno porijeklo razlikovanja teorije, prakse i proizvodnje»), koji ono «ujedinjujuće» u povijesnom razlikovanju teorije, prakse i proizvodnje nalazi u grčkom pojmu episteme. Osvrnuvši se nakon toga na Marxovu tezu o postojanju samo jedne jedine znanosti: «znanost povijesti», on postavlja nekoliko radikalnih pitanja: što znači to vezanje znanosti za povijest i, obrnuto, je li moguće povijesno biti bez znanosti, je li moguće osloboditi povijest od znanosti i onda osloboditi slobodu od povijesti?

Da bi se približio mogućnosti «drukčijeg mišljenja» od metafizičkog i puko znanstvenog, Damir Barbarić («Mišljenje i ono jednostavno») smatra da valja otkriti tajnu zašto se u susretu s onim «jednostavnim» nužno dolazi na put njegova negiranja (str. 148). Kao predložak istraživanja služi mu poglavlje o «osjetljivoj izvjesnosti», u Hegelovoj *Fenomenologiji duha*. Prema autoru, Istina Hegelove filozofije ne stoji ili pada, kako su to shvatili neki interpreti, samo s istinom prvog koraka *Logike* (prijelaz bitka u Ništa), nego već s prvim korakom *Fenomenologije duha*. Na kraju ustvrđuje da Hegel zapravo uopće nije izveo neposredni dodir s onim čovjeku u osjetljivosti neposredno danim, jer je taj odnos

već uvijek posredovan u *Fenomenologiji duha* razumom a u *Logici* idejom.

Ivan Urbančić (=Kraj naroda kao predznak zblivanja nove epohe= u izvratku iz svoje veće studije »Uvod u pitanje naroda«) nastoji, kako već naslov kaže, kroz razmatranja pojma epohe, odnosa etničke strukture, ekonomske strukture i naroda pokazati da kraj naroda, koji se danas već nazire, otkriva jednu »epohalnu prijelomnicu« i nadolazak nove epohe »kibernetičke proizvodnje«.

Na kraju Marko Uršić u kratkom izlaganju (=»Apokalipsa subjekta«) razmatra odnos metafizike subjektiviteta i suvremenog svijeta tehnike te zaključuje: »Suvremeni svijet, produkcijsko-ekonomsko-tehnološki proces, postaje realizacija prosvjetiteljskog (Raz)uma, postaje vladavina reda, Apokalipsa Subjekta čiji je osnovni projekt tehnika« (str. 169).

MILAN GALOVIĆ

Palmiro Toljati *Predavanja o fašizmu*

**BIGZ, Džepna knjiga,
Beograd, 1981.**

Istaknuti revolucionar i dugogodišnji lider Komunističke partije Italije Palmiro Toljati predstavio nam se ne samo kao vrstan organizator i rukovodilac komunističkog pokreta, partijski radnik i političar, nego i kao teoretičar. Knjigu »Predavanja o fašizmu«, u prevodu Milene Marjanović, objavio je BIGZ u popularnoj ediciji »Džepna knjiga« kao 19. knjigu serije »Marksizam«. Predgovor za tu knjigu napisao je Ernesto Radjloneri, a pogovor, u kome je data i Toljatijeva biografska notica, napisala je dr Mirjana Janković.

Formalno gledano, Toljatijeva knjiga je podijeljena na osam poglavlja od kojih prvih sedam čine predavanja na temu fašizma u Italiji, što ih je Toljati držao između januara i aprila 1935. god. polaznicima lenjinističke škole nacionalnih manjina Zapada, tačnije Italijanskim komunistima u Moskvi. Osmo poglavlje zapravo je Toljatijeva rasprava objavljena u oktobru 1934. u časopisu »Komunistička internacionala« pod naslovom »U čemu je snaga italijanskog fašizma?«

Moramo priznati da smo od Toljatija očekivali više. Samu knjigu »Predavanja o fašizmu« teško je »žanrovski«, disciplinarno determinisati, definisati. Gledano sa »distance«, ili iz sadašnjeg aspekta, to bi bilo historiografsko djelo. Međutim, znajući da su prezentirani tekstovi nastali 1934—1935 godine, da su bili u funkciji idejne i političke aktivnosti, da su zapravo analiza aktuelnih prilika određenog perioda historije italijanskog fašizma i, paralelno s tim, uputa, koncept taktike italijanskih komunista u borbi za defašizaciju

radnih masa Italije i ponašanje uopšte u uslovima fašističke diktature, prije bi se moglo reći da je to političko-politološki spis koji, nesumnjivo, ima i historiografske značajke. Sadržaj predavanja, grubo rečeno, nije bio »materijal« za diskusiju, polemiku i akademsko cjepidlačenje, on je bio dijagnoza stanja u Italiji koja je upućivala na trulost. »bolest«, historijsku dostrajalost italijanskoga građanskog društva, za koga je fašizam posljednja mogućnost povijesnog egzistiranja, odnosno posljednja nada u moguću revitalizaciju i svjetskopovijesnu dominaciju kapitalizma, iz čega, »normalno«, slijedi i kvalifikacija fašizma kao najreakcionarnijeg političkog režima u historiji. Iz te i takve dijagnoze trebalo je, za što bržu i efikasniju, plodotvorniju sanaciju, »ozdravljenje«, propisati adekvatnu terapiju koja će bolesno tkivo jednog organizma eliminisati a da pri tome ne ošteti, »nagrize« zdrave elemente istog organizma, u ovom slučaju italijanskog društva.

U svojoj analizi fenomena fašizma Toljati polazi od definicije fašizma koju je dala Komintern, odnosno XIII plenum Izvršnog komiteta Komunističke internacionale, a koja glasi: »Fašizam je otvorena teroristička diktatura najreakcionarnijih, najšovinističkih, najimperijalističkih elemenata finansijskog kapitala.« Toljati napominje da u ranijim periodima fašizam nije tako definisan, a da je nova definicija plod dugogodišnjeg istraživanja fenomena fašizma od strane Kominterne. Elemente definicije fašizma koju Toljati »preporučuje« slušaocima nalazi u Lenjinovu izlaganju na IV kongresu Kominterne, u kome je Lenjin naglasio da se ne može znati šta je fašizam ako se ne zna šta je imperijalizam. Valja istaći da Toljati, usprkos vjernosti Kominterni, upozorava italijanske komuniste, što je više nauk za druge, da iskustvo Komunističke partije Italije vezano za fašizam ne može biti mjerodavno, »zakon« za odnos ostalih evropskih komunističkih partija spram fašizma.

Objašnjavajući zbog čega je fašizam u Italiji postigao tako velik uspjeh, Toljati ističe da u razumljavanju tog uspjeha treba da se respektiraju najmanje dvije činjenice. Prva je, a na njoj Toljati uglavnom i insistira, u organizovanosti fašističkog pokreta, a druga bi se činjenica mogla odrediti kao objektivno postojanje povoljnih uslova za pojavu i razvitak fašizma, omogućenih nepostojanjem

buržoaskih političkih partija sa značajnijom tradicijom i ugledom u društvu i potrebom artikulacije društvenog, političkog života u poslijeratnoj Italiji. Socijalistička partija Italije, kao najjača i najorganizovanija partija radničke klase Italije, nije se snašla i odgovorila zahtjevima vremena. Tome Toljati dodaje »spremnost« rukovodstva te partije na kompromis sa predstavnicima buržoaskih partija. Govoreći o fundamentalnim karakteristikama fašističke diktature, Toljati u prvom redu ističe njen klasni karakter, činjenicu da je izraz najreakcionarnijih elemenata buržoazije, finansijske oligarhije, ali ne zaboravljajući da naglasi kako je fašizam u osnovi pokret sitnoburžoaskih masa. Ta teza potvrđena je kasnijim istraživanjima, te se, gledano s tog aspekta, s pravom može reći da je fašizam socijalna utopija sitne buržoazije. Sitna, čak i srednja buržoazija vidjela je u fašizmu garant koji će spriječiti njenu pauperizaciju i prelazak u klasu proletarijata. Svoje je pristalice fašizam regrutovao najvećim dijelom iz redova sitne buržoazije, ali i iz ostalih buržoaskih slojeva, seljaštva, radničke klase, đaka, studenata, inteligencije, itd.

Onome što jezikom tradicije nazivamo fašističkom ideologijom Toljati poklanja nedovoljnu pažnju, kao da je ta problematika marginalna kako za sam fenomen fašizma, tako i za njegovo razumijevanje. O tome je Toljati u ovoj knjizi iskazao samo nekoliko replika, od kojih su krucijalne, npr. one da je fašizam »eklektička ideologija«, »ogorčena nacionalistička ideologija«.

Toljati smatra da je prva faza razvitka fašizma u znaku nepostojanja fašističkog programa, da u tom periodu stanovišta fašizma variraju, i čak se prilagođavaju programima ostalih političkih subjekata. Tu tezu Toljati ilustrira vlastitim objekcijama na najznačajnije političke programe i inicijative ondašnjih čelnih političara Italije kao što su Niti, Djoliti, itd. Iz ovog i ovakvog Toljatičeva argumentiranja može se izvući zaključak da je buržoazija nastojala pronaći izlaz iz krizne situacije koji u to vrijeme nije zamišljen u »liku« fašizma.

Toljati smatra bitnim, što i naglašava, da fašizam u početku nije imao karakteristike totalitarnog režima, »on je to postao onda kad su odlučujući buržoaski slojevi dostigli najviši stepen ekonomskog, a time i politič-

kog ujedinjenja». To je ujedinjenje sprovedeno na najreakcionarnijim osnovama, uz prevagu finansijskog kapitala. Sve je to vodilo ka totalitarizmu. Od tog vremena fašizam više nije napuštao totalitarni put.

Budući da je fašistički pokret definisao kao buržoasku partiju »novog tipa«, Toljati govori o fašizmu i kao o nacionalnom, odnosno nacionalističkom pokretu i fenomenu. Objasnjavajući kako je fašizam poprimio obilježja nacionalističke partije, on ističe da je za takvu orijentaciju fašističke partije od presudnog značaja bilo ujedinjenje sa Nacionalističkom partijom 1923. god. Ujedinjenje je postignuto »primjenom« fašističke doktrine i prakse o totalnoj likvidaciji svih političkih stranaka, pa bile one i buržoaske. Tako su »osvojeni« i nacionalisti, ali kasnije su oni postali osvajači. U istom poglavlju Toljati govori i o odnosu fašističke partije i države, o unutarnjim odnosima, sukobima »frakcija« i krizama u fašističkoj partiji, itd.

U ostalim poglavljima (predavanjima), sudeći po naslovima, Toljati raspravlja o: »Fašističke organizacije vojne propagande«, »Fašistički sindikati« i »Korporativizam«. Našu pažnju koncentrišaćemo na njegovo predavanje posvećeno »Organizaciji za rekreaciju posle radnog vremena«. Toljati postavlja pitanje kako je moguće da organizacija za rekreaciju poslije radnog vremena ima 2.000.000 članova i da je najmasovnija fašistička organizacija. Odgovor je moguće pronaći ako se analizira činjenica da je fašistički pokret ulagao ogromne napore da neutralizira uticaj radničkog pokreta, odnosno Komunističke partije Italije na radničku klasu i ostale demokratske slojeve društva, da je bio sposoban da se prilagođava strujanjima u narodnim masama i da ih stavlja u funkciju ostvarenja vlastitih ciljeva. Tako masovnom odzivu radnika u organizaciju za rekreaciju poslije radnog vremena pogodovao je i stav KPI, nesumnjivo formiran pod uticajem politike Kominterne spram fašizma, da sa organizacijama fašističke provincijencije ne treba imati nikakvog posla, a one, pak, radnike koji su na bilo koji način uključeni u tu organizaciju treba anatemisati. Rečeno političkim žargonom, to je tipičan primjer sektaštva u radničkom i komunističkom pokretu. Uostalom, poslušajmo Toljatijeva upozorenja: »Vreme je da prestanete misliti« (italijanski komunisti — S. N.) »da radnici ne treba da se bave

sportom. Radnici ne potcenjuju ni najmanju olakšicu koja im se daje. Radnik prihvata svaku olakšicu kojom može da poboljša svoju situaciju. Čak i sama činjenica što može uveći u jednoj prostoriji da sluša radio pričinja mu zadovoljstvo. Ne možemo da zamerimo radniku koji ulazi u prostorije organizacije za rekreaciju posle radnog vremena samo zbog toga što je na vratima te prostorije utisnut znak fašizma.

Treba da se podsetimo da je organizacija za rekreaciju posle radnog vremena najmasovnija fašistička organizacija. Naša taktika treba da tu bude šira ...»

Iz ovog navoda nije teško prepoznati šta zagovara Toljati. U daljnjem tekstu on je još eksplicitniji. Protiveći se tendenciji koja je preferirala ulazak komunista u organizaciju za rekreaciju poslije radnog vremena, da bi se onda ona na juriš rasturila, Toljati ističe potrebu ulaska komunista u tu organizaciju i njihova djelovanja »iznutra«, tj. idejnim i političkim radom sa radnicima, objašnjavajući im smisao i cilj fašističke diktature, doprinoseći tako njihovu »klasnom osvješćivanju«, čak i po cijenu najvećih žrtava. Gotovo u svim Toljatijevim stavovima o tom pitanju, kao i o pitanjima fašističke politike na selu, odnosa sindikata i fašizma, itd., implicitno se »čitaju« formulacije koje će postati i zvanične poslije 7. kongresa Kominterne 1935. godine.

Uz nedostatke koje smo već pomenuli, treba istaći da ova knjiga nema trajniju vrijednost i da, van kruga stručnjaka, neće biti mnogo čitana.

SLOBODAN NAGRADIĆ

*H. M. Enzensberger:
Nemačka, Nemačka, između
ostalog*

BIGZ, 1980.

Ovu knjigu čine eseji sakupljeni iz četiri Enzensbergerove zbirke eseja nastale 60-ih i 70-ih godina, a naslov jugoslavenskog izdanja preuzet je od jedne među njima. Naslovom »Deutschland, Deutschland unter anderm« (Njemačka, Njemačka između ostalog) pisac aludira na njemačku nacionalnu himnu koja počinje riječima »Deutschland, Deutschland über alles« (Njemačka, Njemačka iznad svega), nedvosmisleno otkrivajući svoj stav o nacionalnom principu na kojem se temelji organizacija suvremenog svijeta. Nacionalnost je anakronizam, njezino je načelo prevladano na političkom, ekonomskom i kulturnom planu. Nadnacionalističke političke tvorbe, međunarodna podjela rada, međunarodne kompanije, nepostojanje autarkičnih nacionalnih privreda pokazuje da je nacija ograničenje daljnjem razvitku proizvodnih snaga — nacionalno tržište pretijesno je modernoj tehnologiji. I sam suverenitet, osnovno državotvorno načelo, dovedeno je u pitanje. O kulturnoj povezanosti suvišno je govoriti. Svi kulturni obrasci konvergiraju jednom i jedinstvenom, masovno-potrošačkom.

Raznolikost Enzensbergerovih tema začuđuje samo na prvi pogled, jer ni površnom čitaocu neće promaknuti njihova smisljena veza. Taj uočljivi zajednički nazivnik jedinstveni je pristup raznorodnim temama. Svi analizirani fenomeni sagledani su iz političkog ugla. Društvena angažiranost piščeva evidentna je, što preciznije možemo nazvati političkom angažiranošću. Ona, razumljivo, pretpostavlja kritičnost. Kritičnost Enzensbergeru dolista ne

nedostaje, ali on, premda britka duha i jezika, ne upada u polemičku vatru, ne protestira, ne lamentira, nego trijezno upozorava da problema ima i da se dosljednom analizom na izgled neproblematičnih pojava može doći do zanimljivih, indikativnih i poticajnih rezultata. Ako su neke teme zanemarene i potisnute, to ne znači da je njihovo značenje marginalno, nego, najčešće, da ih prekriva ideološka koprena. Enzensberger poručuje čitaocu da se u današnjem konfliktnom, izmučenom i napregnutom svijetu ne smije drljemati. Današnji svijet, s golemim informacijskim i edukacijskim mogućnostima (u znanstveno-tehničkom smislu) zahvatila je svojevrsna ideofobija koja je zamjetljiva kroz apolitičnost zbog komfora, a i drugdje. Zbiva se ono što G. Anders zove »postliterarni analfabetizam«. Misle još samo oni kojima je to profesija i od toga žive, dakle intelektualci. A i oni se prečesto ograničavaju na područje svoje specijalnosti, propuštajući da sagledaju totalitet društva koje ih okružuje. I ne samo okružuje, već i određuje, kaže Enzensberger. I njih u svoj vrtlog uvlače »industrija svijesti« — da se i ne govori o običnom čovjeku koji drijema zatvoren u svoju malu, učmalu privatnost, pred televizorom. Sredstva javnog informiranja više nisu (samo) »prozor u svijet«, nego i prozor kroz koji »industrija svijesti« prodire u privatnost svakog pojedinca, u njegovu svijest, u mišljenje. To je, smatra Enzensberger, suvremeni uvjet održanja svake političke vlasti. Prošlo je vrijeme grubih represivnih metoda, one se više ne daju uskladiti s proklamiranim načelima slobode i jednakosti. Pojedinca treba »dotjerati« da misli ono što »treba« misliti i da želi ono što »treba« željeti. A to što »treba« propisuje dominantni, najjači interesi, sublimirani u političku volju (moć). Pri tom treba održati na životu iluziju o slobodi mišljenja i izbora. Sredstva javnog informiranja potpuno vrše svoju funkciju manipulacije. U sintagmi »masovna kultura« »masovna« nije tek kvantitativno obilježje, već joj daje pejorativni prizvuk, sasvim zasluženo. Habermas kaže: »Dodir s kulturom uzdiže, dok potrošnja masovne kulture ne ostavlja nikakva traga; potrošnja pruža stanovitu vrstu iskustva, ali ono se ne kumulira, nego regredira«. Enzensberger kaže ovako: »Na mjesto materijalne bijede stupa nematerijalna«.

Svoje pronicljive teorijske navode Enzensberger potkrepljuje primjerima iz društvenog realiteta, krećući se u dijapazonu od poezije do ekologije i krivičnog prava. To, doduše, rade svi »angažirani« teoretičari, ali ponekad su primjeri iz stvarnosti samo u funkciji uvjerljivosti teorije, njezin puki privjesak. Kod Enzensbergera to nije tako. Njegovi su eseji nastali zbog potrebe da dolista nešto kaže, da upre prstom u paradokse pred kojima često sliježemo ramenima, na manipulacije s kojima smo se pomirili. Treba »gnjev u svijetu povećati za jedan gram«.

Na primjeru novinarstva, uzimajući kao metu »Frankfurter Allgemeine Zeitung«, pokazuje nam Enzensberger kako dnevnik koji naglašava svoju objektivnost, popularnost i uspjeh u izvještavanju (a što to znači uspjeh u izvještavanju), konstantno dezinformira svoje čitaoce, naravno ne objavljujući laži, jer bi to danas, uz obilje alternativnih izvora informacija, bio uzaludan i štetan posao, nego prešućivanjem, zakasnjelim ili okrnjenim informacijama.

Enzensberger daje teorijske prijedloge za reorganizaciju sredstava javnog informiranja, a time i za promjenu njihove funkcije. Danas, kao nikada do sada, postoje idealni tehnički uvjeti za komunikaciju među ljudima. Ne postoje, međutim, društveni uvjeti. Putem sredstava masovnih komunikacija ne odvija se komunikacija, nego jednosmjernan proces s manipulacijskim ciljevima, a povratne komunikacije svedene su na zanemariv minimum. Ljevičari na Zapadu upozoravaju na manipulaciju, ali su defenzivni, distanciraju se od sredstava javnog komuniciranja kao od supkulture, ne uviđajući njihove prevratničke mogućnosti. Budući da su produžena ruka političke moći, sredstva javnog komuniciranja promijenit će funkciju tek kada se promijene odnosi moći, tj. kada odnos moći kao takav bude prevladan. To bi, naravno, značilo revoluciju u kulturi, prevladavanje podjele na kulturne proizvođače i kulturne potrošače. Kultura bi postala stvar kolektivne proizvodnje, svaki primalac imao bi stvarnu mogućnost da bude pošiljalac, komunikacija bi postala ono što po definiciji jest — dvosmjernan proces. Autori (intelektualci), stvaraoци kulture, morali bi težiti tome da sami sebe kao specijaliste učine suvišnima. Mase se moraju uzdići do nivoa stvaralaca kulture, a time i stvaralaca historije. Ako pokušamo

odrediti neke vremenske i prostorne koordinate tog samostvaralačkog društva, zacijelo ćemo spoznati kolika nas golema udaljenost od njega dijeli. Međutim, pesimizam, kao i optimizam, posve je suvišan. Pesimizam je iracionalni očaj, optimizam iracionalna nada. Budimo, dakle, racionalni. Odakle početi? Od činjenice da svaka humana ideja pervertira u svoju suprotnost čim je po rukama počnu premetati intereesi profita? Od potpuno iracionalne utrke u naoružanju? Ili od toga što bi svijet na ovom stupnju razvoja mogao učiniti, a ne može, i pitanje je hoće li ikada moći? Razloga za pesimizam, čini se, ipak ima dovoljno. Kanale kojima će poteći optimizam treba očistiti, osposobiti. Kako? To je teško pitanje. Za početak, svijet se mora razbuditi iz drijemeža, treba da probije *circulus vitiosus* koji čine indiferentnost i osjećaj nemoći. I ponovo — kako? Možda tako da svatko od nas pridonese svojim gramom gnjeva ...

VELJKA ČOLIĆ

Krešimir Musa: Arbitraža u organizaciji udruženog rada

Informator, Zagreb 1982.

U izdanju RO »Informator« izašla je knjiga magistra Krešimira Muse »Arbitraža u organizaciji udruženog rada — Samoupravni sud«. Ta knjiga K. Muse izlazi pred javnost u pravi historijski trenutak, kad se čitav pravosudni sistem transformira i utemeljuje samoupravno sudovanje. Takva je i knjiga K. Muse, autora nepoznatog našoj javnosti. Magistar Krešimir Musa je pravnik u OUR-u »Kemikalija«, u Zagrebu, koji se već nekoliko godina bavi istraživačkim radom o arbitraži (izbranom sudu). Podloga je Musine knjige magistrarski rad, koji je obranjen pod mentorstvom i uz podršku prof. dra Siniše Trive u post-diplomskom studiju iz privrednog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu.

Knjiga je podijeljena u pet osnovnih dijelova. U prvom dijelu, u »Uvodu«, autor definira sam pojam riječi arbitraža na osnovi pravne i druge enciklopedijske literature koja je vrlo iscrpna. Dalje uvodi čitaoca u sam predmet radnje i sadržaj teze.

U drugom dijelu knjige autor pristupa problemu samoupravnih sudova i iznosi kratak povijesni razvoj samoupravnog sudstva u jugoslavenskom društvu. Prikazuje umanjene pregled funkcije sudova udruženog rada (nadležnost, organizaciju, pravna sredstva protiv odluka sudova udruženog rada). Vjerojatno zbog manjeg prostora za obradu teze (koja je otvoreno pitanje za drugo, sadržajnije djelo), o tim problemima u našem samoupravnom društvu, autor čitaoca ostavlja u iščekivanju. Dalje iznosi bitna obilježja arbitraže (izbranog suda), otvara diskusiju o termino-

loškim problemima (arbitraža), sistematskim pregledom pruža oblike arbitražnog suda, te daje povijesni razvoj arbitraže u četiri razvojna perioda. Tu govori o važnosti samoupravnog suda (mirovnim vijećima pri mjesnim zajednicama i strukturi drugih samoupravnih sudova).

U trećem dijelu autor nastoji dati sliku institucija za rješavanje sporova koji ne pripadaju u nadležnost redovnih sudova, a vrlo su važni za naš sistem samoupravljanja. Autor pristupa problemu definiranja tih sudova i izlaže ih vrlo pregledno i jasno. Autor definira pojam i ulogu vojne privredne arbitraže, izlaže pojam o prisilnim arbitražama (Državne arbitraže; Arbitražne komisije za sporove u primjeni agrotehničkih mjera; Arbitražne komisije za rješavanje sporova za utvrđivanje prava na stan bivših bračnih drugova; Arbitražne komisije za rješavanje sporova o financiranju odgoja i obrazovanja; Arbitražne komisije za rješavanje sporova između zdravstvenih ustanova i organizacija socijalnog osiguranja) i govori o tim arbitražama kao o prisilnim, a ne pravnim arbitražama. Izvore autor crpi iz raznih zakonskih tekstova — Zakona o vojnim sudovima, Zakona o zdravstvenom osiguranju i dr. (str. 33—47). Na kraju tog opusa iznosi neke oblike izvansudskog rješavanja sporova (neprave arbitraže, arbitraže za radne sporove, arbitraže predviđene grupacijskim samoupravnim sporazumima, ugovor o nagodbi i rješavanju sporova posredovanjem poslovnih organa ili organa upravljanja), što je, po autoru, još uvijek nedovoljno istraženo.

U četvrtom dijelu, u toj »kruni« koncizne brljantnosti, prikazana je složena slika o »Arbitraži u organizacijama udruženog rada« (str. 49—172). Kroz ustavni i zakonski razvoj arbitraže u organizacijama (od poduzeća prema OUR-u) izlaže Musa periode. U prvom periodu (od 1965. do 1968.) razvoj arbitraže započinje donošenjem Osnovnog zakona o poduzećima (1965), traje do kraja 1968. Važnost je tog perioda u tome što su se radnički savjeti mogli sporazumijevati a da se ne provodi referendum, već odluku donosi mješovita arbitraža. Drugi period (1969—1973) započeo je donošenjem izmjena i dopuna Osnovnog zakona o poduzećima, koje su primijenjene od 1. 1. 1969. Treći period (1974—1976) počinje donošenjem Zakona o konstituiranju i upisu u sudski registar orga-

nizacija udruženog rada (13. 4. 1973). Musa iznosi da je taj zakon sadržavao kratke ali dosta precizne podatke o odredbi unutrašnje arbitraže (čl. 42, 77. i 78. ZK), i ima bitno značenje za samoupravno sudovanje (arbitražu). Završni, četvrti period (od 1977. dalje) započinje nakon donošenja ZUR-a (1976). Taj Zakon stavlja izvan snage ZK (iz 1973). Autor kritički analizira točke ZUR-a i govori da se nigdje ne spominje izraz »unutrašnja arbitraža«, a o samoj arbitraži ima više nesistematiziranih odredaba (40, 68, 72, 341. i dr.) koje ne daju odgovor na složenu materiju arbitraže-izbranog suda (str. 58—64).

Dalje autor u tom četvrtom dijelu prikazuje opširniju sliku arbitraže u OUR-ima, njezina bitna obilježja, osnivanje, nadležnost, sastav i organizaciju arbitraže u OUR-ima te postupak pred arbitražom.

U završnom dijelu (zaključku) autor navodi sedamnaest točaka koje su, uz angažiranje svjesnih socijalističkih snaga, važne za razvoj ovog samoupravnog suda u našem socijalističkom društvu.

Ovo djelo pruža, prije svega, progresivnu snagu svim subjektima, da se ovaj najsamoupravniji sud utemelji u udruženom radu, koji je još uvijek nedovoljno afirmiran.

Knjiga pruža temeljitu, kritički cjelovitu sliku institucionalnog sistema arbitraže i njezinih organizacijsko-funkcionalnih problema.

Musa apelira na angažiranje sredstava javnog informiranja (televizije, radija, novina) u objavljivanju značajnih rezultata te arbitraže u našem društvu. Potrebno je, kaže autor, ustanoviti i provoditi suradnju na trajnim osnovama između svih zainteresiranih društvenih subjekata na planu razvoja svih arbitraža (izbranih sudova) u vezi sa svim pitanjima vezanima za ove samoupravne sudove.

Musina knjiga je doprinos što uspješnijem radu (očitovanju) za sada nedovoljno afirmiranog arbitražnog suda, jer ga priječe sve one antisamoupravne snage koje vuku u stare etatističke odnose.

Na kraju knjige dani su prilozi (1, 2, 3, 4), popis kratica, literature i jedinstven indeks pojmova. Autor je materiju sistematizirao tako da je knjiga vrlo pregledna, naslovi i pojmovi mogu se vrlo lako uočiti, što je odlika kvalitetnog udžbenika, nezaobilazne lektire za sve one koji se odluče na proučavanje arbi-

traže u organizaciji udruženog rada, a još više za one koji se prihvate revolucionarne uloge (na realnom životnom putu).

IVAN MARTINOVIĆ

*The Times Survey of Foreign
Ministries of the World*
Times Books

Times Books, London, 1982.

Među brojnim knjigama koje se bave vanjskom politikom Timesova opsežna knjiga o ministarstvima vanjskih poslova zauzima istaknuto mjesto. To je jedinstveno djelo koje nastoji dati odgovore na brojna pitanja koja postavlja vanjsko-politička djelatnost kao specifična državna aktivnost, često puta ovijena velom tajne ili pak pune ignorancije.

Kolektiv autora, pod vodstvom Zare Steiner, prihvatio se velikog posla da u jednom tomu izloži neka temeljna pitanja djelovanja nadležstava za vanjske poslove većeg dijela zemalja i to na način koji bi trebao zadovoljiti interes brojne stručne, pa i znanstvene, čitalačke publike. Uz uvodnu studiju, koja navodi motive koji su kolektiv autora rukovodili u pristupanju tom velikom poslu, daju se i glavni orijentiri što su uzeti za razmatranje vanjske politike svake pojedine zemlje, odnosno aparata koji tu politiku provodi.

Spretno kombinirajući prošlost i sadašnjost autori ove zanimljive i po mnogo čemu pionirske knjige-priručnika obrađuju nadležstva za vanjske poslove Australije, Austrije, Belgije, Kanade, NR Kine, Danske, Finske, Francuske, SR Njemačke, Grčke, Irske, Italije, Japana, Luksemburga, Nizozemske, Norveške, Portugala, Španjolske, Švedske, Švicarske, Turske, Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država.

Već iz ovoga popisa zemalja evidentno je da se u prvom redu radi o prikazu vanjsko-političkih nadležstava zapadnih zemalja kao i velikih sila, te da su ispuštena ministarstva

nesvrstanih država ili pak nekih drugih značajnih zemalja iz tzv. kategorije srednjih država. Vjerojatno je sastavljačima bilo daleko lakše organizirati materijal i iznijeti sve podatke za zapadne zemlje i velike države, no svakako da bi bilo vrijedno kada bi se u slijedećim izdanjima krug zemalja donekle proširio i nadopunio. To bi, svakako, i bolje odrazilo postojeću strukturu međunarodnih odnosa, a i opći pogled autora na međunarodne odnose, jer se nikako ne bi mogla prihvatiti tvrdnja da je zapadni svijet zajedno s velikim silama jedino prisutan u međunarodnim zbivanjima, ili da samo te zemlje čine neki vrh svjetske politike.

Uz tu napomenu recimo odmah da je svako ministarstvo obrađeno u povijesnom presjeku, da su dane glavne razvojne etape djelovanja, organizacije i aktivnosti koje sežu sve do najnovijih međunarodnih zbivanja. Zajedničkim timskim radom stručnjaka za pojedine zemlje i pojedina pitanja, isto tako i korištenjem doprinosa suradnika iz određenih zemalja, izneseni su izvanredno zanimljivi i korisni podaci koji pokazuju sve mjene diplomatskog djelovanja, ali isto tako i sliku međunarodnih prilika u kojima su se te promjene zbivale.

Povjesničari, politolozi i diplomati zajedničkim trudom izvršili su golem posao koji je ipak u načelu proveden zajednički postavljanim kriterijima tako da se u svakoj obradi pojedinog nadležstva mogu naći prepoznatljive zajedničke crte. Polazeći od toga da su nadležstva za vanjske poslove, bez obzira kakvim nazivima se ona služe: sekretarijati, ministarstva, departmani, najvažniji centri vanjskopolitičkog odlučivanja i izvršavanja politike, autori su se potrudili da uz najvažnije povijesne karakteristike predstave sve bitne karakteristike pojedinog nadležstva, iznesu njegovu organizacijsku shemu, način pripreme diplomatskih kadrova, ulogu pojedinih osoba koje su bile na čelu vanjskopolitičkog aparata i sl.

Osim toga, za svaku zemlju na kraju poglavlja dana je i temeljna literatura koja može uputiti na daljnja istraživanja. Uz zamjerku izabranog kruga država, koju smo na početku stavili, valja istaknuti da je ovo knjiga koja bi morala postati nezaobilazno štivo svakoga tko se teorijski ili praktički bavi vanjskom politikom. U svijetu koji je sve više

međunarodno povezan i međunarodno ovisan, poznavanje centara koji pomažu u stvaranju i koji realiziraju najvećim dijelom vanjsku politiku, postaje sve neophodnije širem krugu. Pri tome, ovakva analiza uz obilje podataka pruža odmah i mogućnosti vršenja usporedbi, proširuje vidike i daje odgovore na dio pitanja koja se svakog dana nameću u brojnim međunarodnim procesima.

RADOVAN VUKADINOVIĆ

